

СТАНОВИЩЕ

От проф. д.с.н. Галин Петров Горнев

За дисертационния труд на доц. д-р Светла Йовчева Колева

„Социологията в Централна и Източна Европа 1945-1989 г.

Към рефлексивна история на дисциплината“

Въведение:

За всеки, който през годините е следил по-отблизо изследователската работа на доц. д-р Светла Колева, изборът на темата на настоящия ѝ дисертационен труд не идва като изненада. Наистина ясно видимият приоритет в нейните изследователски търсения има впечатляващо дълговременен и устойчив характер. Става дума, разбира се, за фокусираността на научните ѝ интереси върху историческата динамика на социологията у нас и в другите източноевропейски страни от бившия „социалистически лагер“ в нейната (взаимо)зависимост спрямо формационния ѝ контекст. Отчитайки националния ни опит, както и този на останалите страни от региона, това е проблематика, запазила десетилетия след разпада на „зрелия социализъм“ както своята значимост, така и настоящата необходимост от едно по-систематично научно разбиране. В този смисъл можем уверено да твърдим, че в центъра на анализа си авторката е поставила съвсем реален и значим проблем, който създава надеждната основа за сериозни изследователски резултати.

Няколко думи за вътрешната организация и съдържателните характеристики на рецензирания труд. В композиционно отношение той се състои от Предисловие, Увод, три Части, Заключение, Приложение и Библиография, като общият му обем е 340 страници. Библиографията включва 435 заглавия, от които 149 на кирилица и 286 на латиница. Но, разбира се, от централен интерес за нас е да получим възможно най-точна представа за съдържателното разгръщане в труда на основните дисертационни тези, нещо, на което са посветени следващите страници.

Анализ на съдържанието:

В Част 1 на дисертационния труд усилията са фокусирани върху теоретичното избистряне, а по този начин и придаването по-голяма устойчивост на възприетия в него изследователски подход. В самия им център е положено интелектуалното овладяване на поредица от, както се изразява авторката, мисловни клопки от методологичен, теоретичен и концептуален характер, овладяване, без което консистентността и крайният успех на изследването биха били поставени под въпрос. За справяне с „методологичните клопки на времето“ например доц. Колева аргументира въвеждането на два методологични принципа: „принципа на несводимостта“ и „принципа на хронотопа“. Тя с основание твърди, че тяхното прилагане към „изследователския предмет на дисертационния труд означава производството на социологическо знание по време на комунистическите режими в Централна и Източна Европа да се изучава не от позицията на това, което днес знаем за ситуацията, исторически

породила това знание, а от гледна точка на генезиса на условията, които тази ситуация е създала за неговата поява или отмиране...“(Автореферат, с. 19).

Тази централна за изследването нагласа ни води логично към родствената семантика на „теоретичните клопки на концепцията за тоталитаризма“. Доц. Колева вижда техните прояви в склонността на част от съвременните социолози да се ръководят при изучаването на социологическите практики в бившия източноевропейски „комунистически блок“ от такива пред-зададени теоретични конструкти като тоталитаризъм и тоталитарно общество, (конструкти) които отслабват както контакта на изследователя с разнообразните исторически източници на фактическа информация, така и способността му за „теоретично идентифициране“ на отминали събития и процеси. По-продуктивният подход, подчертава дисертантът, предполага, обратно, „че никакво предварително дефиниране на контекста и на предмета на социологията, практикувана в Централна и Източна Европа през периода 1945 – 1989 г. (като тоталитарни, авторитарни, комунистически, социалистически и пр.), не осигурява адекватна теоретична основа за изучаването на тази социология“ (Автореферат, с. 21). Другояче казано, изследователят следва да се стреми към необременено от предварителни схеми постепенно потапяне в емпирията, в нейното осмисляне и теоретично подреждане. Макар този подход да не е лишен от своите теоретични компликации, мисля, че той наистина съдържа важен антидогматичен потенциал.

По-нататък Светла Колева повдига проблемите, отнасящи се до така наречените „концептуални клопки на едновариантната дисциплинарна самореференциалност“. Зад това нелеко за смилане заглавие разпознаваме две основни за изследването тези. Първо, че „следвоенната източноевропейска социология (следва да се възприема – Г.Г.) като един от многото варианти на дисциплинарно развитие, който независимо от своята различна темпоралност образува с останалите свързаната история на социологията“(Автореферат, с. 23), схващане, което едва ли би могло да провокира сериозни възражения. И, второ, че „мислена през универсалността на основополагащите принципи на дисциплината и тяхната реализация в множественост от социологически практики, историята на социологията се разгръща като научен анализ, отворен към възможни проявления, а не самоограничаващ се в територията на историческите корени и първоизточници“ (Автореферат, с. 23). В този пункт се натъкваме на добре познатите ни многослойност и многозначност на езика в качеството им на реален комуникационен проблем. И наистина, какви мотиви могат на *prima vista* да ни накарат да приемем за истинен историко-социологическия анализ, който не е отворен към разнообразието на историческите проявления и се самозатваря в ригидните рамки на исторически прецеденти и първоизточници? От друга страна, не се ли прокрадва тук определена релативистична интонация в смисъла на разглеждането като напълно равнопоставени различните „варианти на дисциплинарно развитие“ и, по-специално, спонтанно зародилите се в западните общества на по-ранните стадии на модерността и исторически възникналите много по-късно в европейските социалистически страни?

След като ни разкрива евристичните опасности, възникващи пред изследователя на отминали социални системи и предлага достойни за внимание техни алтернативи, авторката на дисертационния труд въвежда концептуалната рамка на своя анализ. Тя се основава върху представата за взаимодействието на два типа проекти – дисциплинарен/социологически и политически/социалистически – където изборът на понятието **проект** е призвано да открие

действеността/агентността на социалните актьори, резултатите от чиято дейност се ограничават, но съвсем не и предопределят от социалните структури. Осъществяването на анализа в тази теоретична перспектива действително прави интелектуално по-добре постижими наблюдаваните в реалната историческа динамика разминавания между случващите се дисциплинарни промени и кодираните в политическите/идеологическите структури консервиращи императиви.

Стъпвайки върху всичко това в Част 2 на труда Светла Колева насочва аналитичните си ресурси към развитието на социологията в Централна и Източна Европа (1945-1989), като за целта въвежда понятието „институционален цикъл“. Това понятие визира „не периоди, а периодично повтарящи се конфигурации от социалнополитически, интелектуални, организационни и пр. отношения, които водят до относително идентичен статус на социологията в научното и социалното пространство на дадено общество в и през различни моменти от даден отрязък на дисциплинарната история“ (Дис., сс. 87-88). През неговата оптика стават по-добре видими настъпващите в диахронна перспектива промени в институционализацията на социологията от изследвания регион в тяхната взаимовръзка с измененията, произтичащи в сферите на политиката и идеологията. Това дава възможност на доц. Колева да обособи три повтарящи се институционални етапа – институционална реанимация, институционална мимикрия и институционална експанзия – които, при всичките национални специфики и идиосинক্রазии, характеризират развитието на социологията през комунистическия период във всяка от изследваните страни.

Така например непосредствено след края на Втората световна война във всяка от тях се наблюдават процеси на институционално възстановяване на социологията в характерните за съответното общество довоенни форми. В условията на все още неукрепнала комунистическа власт през един кратък исторически период (1944 – 1948/49 г.) тези процеси не се сблъскват с драстични забрани, но с установяването на пълния властови контрол на партията/държавата картината се променя драматично и за социологията годините 1948/49 - 1956 се превръщат в период на истинско безвремие. Въпреки това и в противовес на доста влиятелно в социологическите среди мнение, авторът показва, че „става въпрос за институционална мимикрия, а не за пълна институционална ликвидация на социологията“, т.е. че „през този период социологическото знание не е напълно заличено от епистемичното пространство в отделните страни“ (Дис., с. 121). Така или иначе, въпросната хибернация продължава около десетилетие и нейният край е сигнализиран от извъннаучни въздействия, идващи от сферите на политиката и идеологията.

Изглежда, че стресът от „унгарския бунт“ през 1956 г. , последван от възстановяването на пълната комунистическа доминация в региона се превръща в хранителна среда за отслабване на идеологическата хватка над социалните науки, което прави възможен прехода към институционална експанзия на социологията. През този стадий във всяка от изследваните страни се появяват условия за – макар и ограничен – пробив в резистентността на господстващата идеология; навсякъде социални учени с малко или повече реформаторска нагласа съумяват да се възползват, активно съдействайки за определено преосмисляне на демаркацията между (социална) наука и власт в полза на социологията. Резултатът е, че към 1968 г. социологията в целия изследван регион се сдобива със „свои институционални

структури, кадри и изследователски резултати, утвърждаващи легитимността и на специфичен дисциплинарен подход към социалната реалност“ (Автореферат, с. 32).

С настъпването на консервативния завой, последвал разгрома на „Прахката пролет“, и успоредно със задълбочаващата се криза в комунистическото управление на целия регион (особено ясно проявена през 80-те год.) се създават условия за възпроизводство на „по-високо ниво на историческата спирала“ на пълния цикъл в институционализацията на източноевропейската социология при социализма. В по-нататъшното си изложение няма да се спирам върху различните измерения и детайли на авторовия анализ на събраните от различни източници изобилни исторически данни. Като цяло дисертантката ни е представила достатъчно реалистична картина на движещите сили и най-влиятелните актьори на поредните стадии на мимикрия и експанзия на социологията в региона. Вместо това ще съсредоточим вниманието само върху един, но струва ми се особено важен аспект на дисертационния труд: заключенията, до които ни води той (по-специално в Част 3), относно ефективността на социологическите институции, както и по отношение на постиженията и дефицитите на източноевропейската социология през нейния втори пълен цикъл на развитие до самия окончателен крах на комунистическата система. Ефективност, постижения и дефицити, измерени, разбира се, със световните стандарти в дисциплината.

От една страна, променената международна среда действително спомага за отместването на „границите между „позволено“ и „непозволено“ в полза на социологията в комунистическа Източна Европа, чиито актьори напипват нови стратегии за заобикаляне на идеологическите препятствия. Такива например като: пренасочване на изследователската доминанта от макро- към мезо- и микросоциалната проблематика; институционализиране на т.н. „критика на буржоазната социология“; тенденция към самозатваряне във високоспециализирани ниши, особено на територията на „отрасловите“ или „частни“ социологии и т.н. и т.н. Всичко това безспорно разкрива пред източноевропейските социолози нови степени на (изказана, публикационна, комуникативна) свобода. Не е чудно, че както се изразява доц. Колева, „през 70-те и 80-те години продължават както методологичните заемки и иновации, така и иновативното адаптиране и прилагане на методи от световния изследователски опит...“ (Автореферат, с. 61).

От друга страна, въпреки осезаемото смекчаване на идеологическия контрол през разглеждания период професионалната активност на социолозите от региона е все още далеч от стандартите за лична и творческа свобода на демократичните общества. Все още са налице строго табуирани теми, особено що се отнася до властовите отношения при социализма, функционирането на комунистическите елити, ръководната роля на СССР в международната комунистическа система и т.н. На този фон не е трудно да се разбере защо, по думите на дисертантката, „емпиричната социология“ продължава да инкорпорира концептуални модели, теоретично и методологично съвместими с марксизма..., **без** да достига до нови концептуализации на изучаваните социални процеси и явления в резултат на натрупаната емпирична информация“ (Автореферат, с. 54).

Въпроси към дисертанта:

Веднага ще подчертая, че в рамките на избраната от автора архитектурна осъщественият анализ прави впечатление със стройността, последователността и солидната си аргументираност. Нещо повече, в голямата част от случаите твърденията на дисертационния труд формират едно усещане за добре уловена мяра, което е важна предпоставка за неговото цялостно приемане и високата му оценка. В същото време е разбираемо, че макар усещането за подобен резонанс да е преобладаващо, то възниква съвсем не навсякъде. Тук бих насочил вниманието именно към такива (когнитивни, ценностни) нагласи на авторката, които според мен не са придобили максимална отчетливост в текста и поради това се нуждаят от допълнителна експликация. За целта ще дам някои разяснения, след което ще формулирам и самите въпроси:

Когато в началото на модерната епоха Франсис Бейкн оформя представата за научния метод, т.е. най-общо казано, за максимално обективното изучаване на заобикалящия ни свят, основен негов мотив е противодействието на всевъзможните изкривявания на истината и по-специално на упражняването върху учения на извъннаучен деморализиращ натиск. Неговото настояване за отделянето на църквата от държавата е очевидно задвижвано от тази логика и сочи към едно ранно предусещане за дълбоката връзка или, както бихме казали днес, за ко-еволюцията на „научния и демократичния метод“. Едно съвременно развитие на това разбиране ни казва, че „обективното мислене е социален процес, който включва не просто индивиди, а представлява начина, по който обществото достига до заключения по различните проблеми. Обективното мислене се нуждае от академична и политическа свобода, от свободен изказ и аргументация, от неограничаван достъп до данни и информация, от равнопоставеност в публичните дебати“. То се нуждае, накратко казано, от истински демократична социална среда и в обществата, където тя липсва, обективният подход към решаването на проблемите търпи сериозни деформации. Ако това е така, то в контекста на дисертационния труд е логично да си зададем следните въпроси:

- Не се ли ограничава успехът на социологическия проект в държавите от европейския „комунистически блок“ от самия изначален факт, че тези държави са принудени да сключат - на освободеното от църквата място - „свещен брак“ с комунистическата идеология и нейния главен носител СССР, формирайки среда, сковаваща развитието на свободна (социална) наука? При всичката „агентност“ на социалната и дисциплинарната промяна, не е ли акумулираната от СССР след войната огромна репресивна мощ – в комбинация с твърдо разделените по време на „студената война“ сфери на влияние – практически незаобиколимо препятствие за извеждане на източноевропейската социология от нейната позиция „**между** идеологическите императиви и научните изисквания“?
- Не поставя ли тази флукутираща, но непреодолима докрай дистанция спрямо научните изисквания самите източноевропейски социолози в ситуация на болезнено раздвоение между, от една страна, вътрешното неприемане на приоритета на идеологията и, от друга, опасенията от открита конфронтация със Системата? Можеха ли разнообразните форми на „надлъгване“ с комунистическата партия/държава да се практикуват от социолозите без нарастващо самосъзнание за

отчуждение и съответно без развитието на контрапродуктивни идентичностни проблеми? В частност, не е ли това основен фактор при обяснението на обстоятелството, че възникналата в тези държави след 60-те години на 20-и век институционализирана „критика на буржоазната социология“ незабележимо за властимащите се трансформира „от оръжие срещу идеологическия противник“ в „проводник на световното наследство и на най-новото производство в социологията, в школа за формиране на висока теоретична култура и лаборатория за концептуални синтези“ (Автореферат, с. 57)?

Трябва изрично да подчертая, че по отношение отговора на тези въпроси дисертационният текст формира съвсем определени очаквания, и проблемът е по-скоро в степента на еднозначност и недвусмисленост на формулировките.

Заключение:

Сумирайки впечатленията си от дисертационния труд, бих искал да очертая – сред многото други - поредица от заслужаващи особено внимание негови постижения:

- Задълбочено и прецизно отработените в Част 1 теоретични основи на изследването.
- Акумулираната от автора богата база от историческа информация, включително интервютата с редица влиятелни през изследвания период източноевропейски социолози.
- Систематичният, многопластов и придържащ се към фактите анализ на историческите данни, формиращ усещане за достоверност и обективност.
- Не на последно място, високата езикова/изказна култура, която облекчава контакта на читателя с основните авторови послания.
- Като цяло приемам също така и самооценката на дисертантката на приносните моменти в дисертационния труд.

Имайки предвид всичко казано, изразявам безусловната си подкрепа за присъждането на доц. д-р Светла Йовчева Колева на научната степен „доктор на науките“.

10 февруари 2017 г.

(Галин Горнев)